

ARTIKKEL

Hulemalerier i Nord-Trøndelag og Nordland

Trond Klungseth Lødøen

Bergen Museum, Universitetet i Bergen, Postboks 7800, 5020 Bergen
trond.lodoen@bm.uib.no

SAMMENDRAG

Til tross for et overveldende antall kalksteinsgrotter i Salten, Tysfjord og Bardu er det arkeologiske potensialet lite utredet. Ikke en eneste grotte har vært gjenstand for en profesjonell systematisk arkeologisk undersøkelse med tanke på å sikre eventuelle forhistoriske spor etter menneskelig virksomhet. Dette står i kontrast til en rekke brenningsgrotter langs kysten som er forholdsvis godt undersøkt og hvor det er funnet både gjenstander og ikke minst store forekomster av bergmalerier. Artikkelen søker å bevisstgjøre de mange besøkende av grotter om det arkeologiske kildepotensialet, samtidig som det gis en bedre innføring i arkeologisk materiale som er kjent fra i brenningsgrotter langs kysten av Nord-Trøndelag og Nordland. Et økende press på grottene gjennom ulike varianter av ferdsel – fra små grupper til større turisttiltak – bidrar sakte men sikkert til å redusere kildepotensialet, ettersom gjenstander, bålrester eller andre forhistoriske rester trækkes i stykker, forstyrres eller forurenses som kilder. Det lange tidsrommet som mange av grottene representerer – flere hundre tusen år – gjør dem også unike som vitenskapelige kilder for tidsrom eldre enn siste istid. I lukkede eller isolerte systemer kan det fortsatt være mulig å finne bevarte rester som ikke lar seg finne andre steder i det geografiske Norge ettersom iserosjon gjennom lange tidsrom har brutt ned eller erodert bort alle slike kilder i tilknytning til mer åpne lokaliteter.

Klungseth Lødøen, T.: Hulemalerier i Nord-Trøndelag og Nordland.
Acta Spelæologica Norvegica 1-2, 2010, s. 25 - 38. ISSN 1890- 7024

Innledning

Foreløpig er det funnet få arkeologiske spor i de mange kalksteinsgrotter som er kjent fra bl.a. Salten, Tysfjord og Bardu, men dette skyldes også at de arkeologiske museer og det arkeologiske forvaltningen har vært seg lite bevisst det store potensialet som grottene har. Dette står i skarp kontrast til de mange oppdagelser av både bergbilder og gjenstandsmateriale i hovedsakelig brenningsgrotter langs kysten av særlig Nord-Trøndelag og Nordland (Fig. 1). Et viktig satsingsområde innenfor både de arkeologiske forskningsmiljøene og hos kulturminneforvaltningen vil være å skaffe seg bedre og større innsikt innenfor dette området.

Solsem

Allerede i 1912 ble det oppdaget noen underlige malerier av menneskefigurer på veggene i ei dyp og trang hule på øya Leka, i Nord-Trøndelag (Fig. 2). Det var noen ungdommer fra Solsem, tettstedet hula senere ble gitt navn etter, som hadde kommet over maleriene. Selve inngangen til hula hadde de funnet nesten 80 meter over havet i ei storsteinet ur, hvorfra det

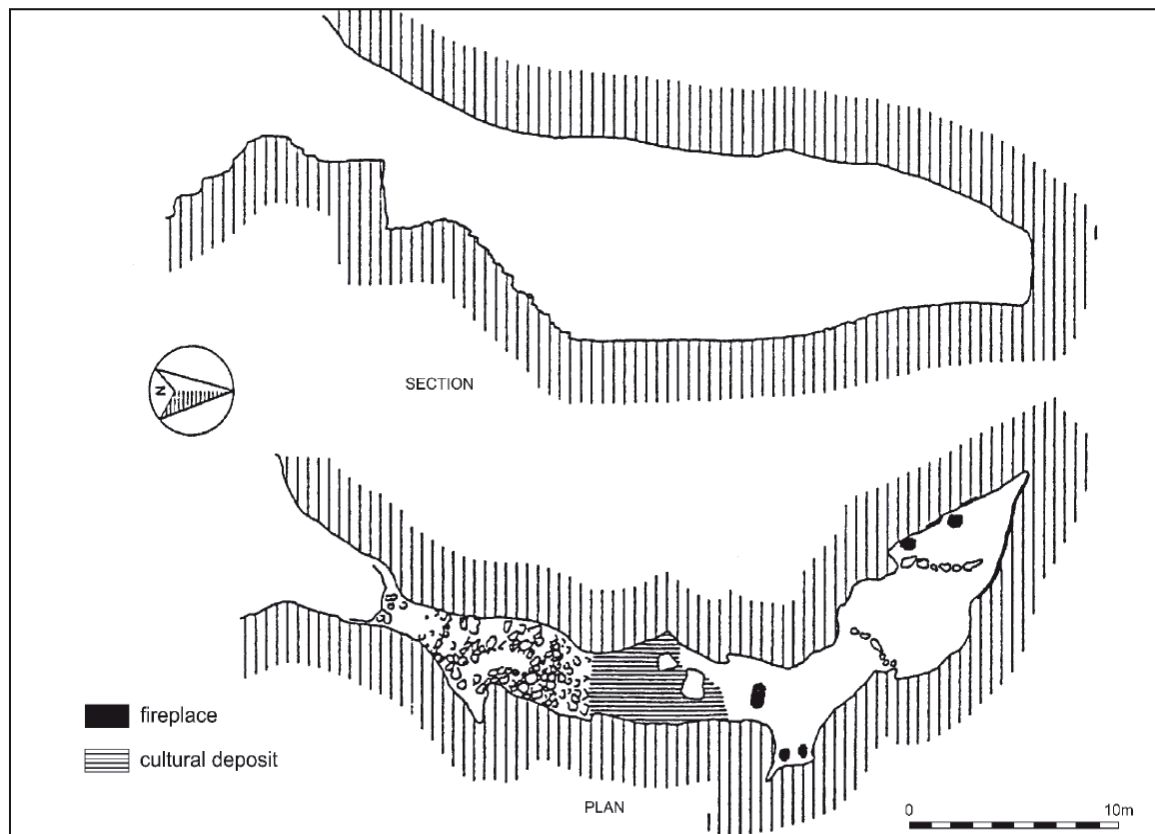
FIGUR 1: Hulemaleriene som foreløpig er kjent ligger mellom Lofoten og Nord-Trøndelag. (Cave paintings are found spread from Nord-Trøndelag to the Lofoten islands).

FIGUR 2: Den smale inngangen til Solsemhula som i dag er utstyrt med trapp ned det første partiet
(The narrow entrance to Solsemhola, made accessible today by a staircase down to the first narrow section).

var god utsikt over det lille tettstedet og storhavet utenfor. Hula lå vanskelig til og foran inngangen var det en stor steinblokk som det var besværlig å forsere og som trolig hadde hindret at hula var gjenstand for hyppige besøk. Det var da heller ikke kjent lokalt at noen hadde vært inne i den før denne maidagen i 1912. Ungdommene måtte benytte både tau og stige for å ta seg inn i dette utforskede landskapet, og var bare utstyrt med svært sparsom belysning. Vel inne og ved foten av den store blokken som delvis sperret inngangen, måtte de ta seg 8-10 meter nedover ei bratt ur før de nådde helt ned til bunnen i hula. Ned langs dette stykket slapp det ennå inn litt lys fra inngangen,

men det ble stadig mørkere og klammere idet de fortsatte videre innover. Spente og årvåkne tok de seg om lag 15 meter videre innover gjennom en smalere passasje før de kom ut i et mye større og åpnere rom. Her bøyde hula noe av mot vest og hindret de siste strimene av dagslys i å komme videre innover (Fig. 3). Fra da av ble det virkelig mørkt, og de ble helt avhengig av lampen de hadde med seg. Hulegulvet var mange steder dekket av vannslitte rullesteiner, og mange kantete blokker som hadde falt ned fra taket og som gjorde det litt besværlig å ferdes her inne. Øynene hadde bare så vidt innstilt seg i forhold til mørket da de skuffet måtte konstatere at hula endte brått ytterligere

FIGUR 3: Utstrekning og karakteren til Solsemhula i både plan og profil (A side plan in cross-sectional view shows the scope and character of Solsemhula).

15 meter lengre inne. Oppdagelseslysten var langt fra stillet og de ga seg derfor i kast med å undersøke omgivelsene der inne, først gulv så vegger, og kom da over de merkelige maleriene, en rekke enkle, men like fullt tydelige strektegninger av mennesker, malt med rød farge og som stod i relativt god kontrast til den grå og svartspettede huleveggen (Fig. 4) (Petersen 1912; Hallström 1938).

Bergkunsten

Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab, i dag Vitenskapsmuseet, i Trondheim ble kontaktet like etter oppdagelsen og hula ble besøkt av arkeolog allerede samme år. Året etter var bildene godt dokumentert og resten av hula undersøkt. Alle bildene ble funnet innerst i hula, i alt 21 figurer, fordelt på tre felt – to på den vestlige veggen og ett på den østlige slik at grupperingene av figurer står mot hverandre helt i bunnen av hula. De innerste figurene ligger bare om lag en halv meter fra enden av hula (Petersen 1912). Menneskefigurene har alle armer og bein som stikker godt ut fra krop-

pen og et lite sirkulært hode på toppen (Fig. 5). En god del av figurene har en stump strek stikkende ned mellom beina. Dette har fått enkelte til å tolke dem som menn, at disse strekene er fallosmarkeringer. De øvrige skulle da være kvinner. Men kjønnsidentifikasjon på dette grunnlag må gjennomføres med store forbehold og vi har selvsagt ingen sikkerhet for at ikke dette trekk kan ha tilhørt klesdrakten. Tre av strekfigurene skiller seg likevel ut. Den ene ved å bære en lang gjenstand i den ene hånden, kanskje en fakkel eller en klubbe og ved at den ser ut til å holde en av de øvrige menneskefigurene i hånden. En annen ved å ha en mer tilspisset hodeform enn de øvrige. Hos en tredje av figurene, som står nesten ytterst i den største ansamlingen av figurer, går den ene armen over i en lang horisontal strek som noe over midten krysses av en tilsvarende lang vertikal strek, slik at de til sammen danner et kors. Den høyeste av menneskefigurene er godt over halvmeteren lang, men lengden på de øvrige varierer. Figurene finnes dessuten i flere nivå over hverandre, kanskje for å få frem dybdeperspektivet. Likevel er de svært ensartet gjengitt.

FIGUR 4: Lett gjenkjennelige menneskefigurer mot den grå og svartspettete huleveggen.
(Easily distinguishable human figures against the background of the grey, stained cave wall).

Annet arkeologisk materiale

Undersøkelsene i 1912 og 1913 avslørte også at i den indre halvdelen av hula fantes det to rekker med større stein som lå på tvers av hulegangen og som åpenbart var lagt der for å dele hula opp i flere avdelinger, uvisst av hvilken grunn. Hulegulvet ble også undersøkt, noe av det utgravd og det ble samlet inn en del gjenstander som lå løst oppå (Petersen 1912). Over hele hulebunnen kunne det observeres knokler og beinrester. I det ytre rommet ble det dessuten funnet et trekullholdig lag. Delvis herfra og fra resten av hulebunnen ble det samlet inn nesten 2000 knokler og beinstykker fra mange ulike arter dyr. Av fiskebein var torsk, sild og flyndre til stede, og av fuglebein dominerte rype, måse, sjøkinge, geirfugl og havørn. Av pattedyr fant en mange bein av sau, og dessuten bein av sel, geit, okse og hest. Det fantes også bein av menneske, både barn og voksne.

Det ble funnet få gjenstander og ingen tegn på at redskaper var blitt produsert i hula. Det tyder på at aktiviteten har vært en helt annen her enn på de mange åpne boplasser. Ikke mer enn fire gjenstander ble funnet i det ytre rommet; odden av en harpun, en liten beinpren, ei slipeplate og et mulig vabein. Undersøkelsene kunne verken bekrefte eller avkrefte om menneskebeinene kunne stamme fra en grav, eller om en her var på sporet av at mennesker var blitt fortært. Dersom sistnevnte mulighet likevel skal dveles videre med, har det neppe vært ut fra et ernæringsmessig behov, men trolig av mer rituell karakter. Rituell kannibalisme er dokumentert i historiske sammenhenger, og også sannsynliggjort i mange forhistoriske. Blant annet kjenner en tilfeller og oppfatninger hvor en ved å fortære et dødt legeme ville få overført egenskaper og kunnskaper som en avdød hadde. Mulighetene er selvsagt også til

FIGUR 5: Avtegning av figurene på østsiden. Tre figurer skiller seg fra de øvrige; en med fakkel, en annen med en tilspisset hodeform og den tredje med handa i direkte forbindelse til et kors. (Tracing of the images on the eastern side. Three figures stands out from the rest; one of these is carrying a flaming torch, another has a pointed head and the third has one hand bound to a cross).

stede for at mennesker kan ha dødd her inne, til og med blitt begravet, og at gnagere og andre dyr har spredt disse beinene vidt omkring i etterkant. Mange av dyrebeinene har tydelige merker etter dyretenner som kan være fra rovdyr, mens andre har klare snittmerker som viser at det har vært benyttet redskaper for å partere eller skrape beinene rene.

I det innerste rommet der bergmaleriene ligger ble det ikke funnet noe kulturlag, men her ble et helt spesielt utvalg av gjenstander funnet (ibid). Det er gjenstander som det er nærliggende å se i sammenheng med maleriene, og som nettopp kan tyde på at en helt spesiell virksomhet har funnet sted her inne. Et av funnene, et tildannet tåledd av sel, som er glattet på sidene, vet vi ikke hva ble brukt til (Fig. 6). Et annet funn er et albuebein av måse, hult og skråskjært med et lite hull i enden, og dette kan neppe ha vært noe annet enn en fløyte. Det fantes også en nydelig utskåret fugl av oksebein (Fig. 7). Figuren er mest sannsynlig ment å forestille en geirfugl, som vi vet var vanlig tidligere, men som nå er utryddet. Den siste gjenstanden som ble funnet var en svært forsegg-

FIGUR 6: Knokkel av selbein med tydelige utskjæringer som minner om et ansikt. Dets mening eller funksjon er ukjent. (A seal bone carved to resemble a face. Unknown use and meaning).

gjort pilespiss av mørk skifer (Fig. 8). Spissen er av en type som innenfor den arkeologiske fagterminologien kalles pilspiss av *Sunderøytypen*, og som vi vet var i bruk i tidlig metalltid eller bronsealderen, i tidsrommet mellom 1800 og 900 f. Kr (Olsen 1994). Det sparsomme gjenstandsmaterialet tyder på at oppholdene i hula må ha vært nokså kortvarige, men samtidig tyder kulturlag, trekull og bein på at folk samlet må ha oppholdt seg en god del tid her inne. Trolig ble hula benyttet ved mer eller mindre jevne mellomrom. Ut fra helheten av det som er etterlatt, er det derfor nærliggende å se for seg at den må ha blitt benyttet til rituell virksomhet.

Vi kan lett forestille oss hvordan omgivelsene her inne har skapt en spesiell stemning, totalt avsondret fra den øvrige verden. Mørket og slik lyder ble gjengitt må dessuten ha skapt de beste forutsetninger for å kunne manipulerte med akustikk og sanseinntrykk. Lamper, lyskilder og bål som ble brent der inne må dessuten ha gitt det hele enda mer virkningsfulle effekter og skapt grunnlag for helt spesielle sinnstilstander, hvor særlig elementer som flamme, røyk og lyd har samvirket. Vi kan også se for oss hvordan skyggene fra de mennesker som tok del i virksomheten, må ha blitt kastet mot veggene og skapt virkningsfulle inntrykk. Hvordan våt maling ble påført den urørte bergveggen, og hvordan bildene bidro til å frem-skafe den rette sinnsstemningen. Vi skal selvsagt være forsiktige med å antyde hva og hvem som ble avbildet, men det er ikke utenkelig at de som hadde sitt virke her inne fikk sine markeringer på veggen.

Unike bilder i Nord-Europa

Da de ble kjent var maleriene i Solsemhula de første kjente hulemalerier i Nord-Europa, og de vakte stor oppmerksomhet. Lenge stod de nokså alene som fortidsminne, og det skulle gå nesten et halvt århundre før neste hule med malerier ble oppdaget, i 1963. Da ble det kjent at det fantes malinger i *Fingalshula*, i Gravvik (Fig. 9), også i Nord-Trøndelag, knappe 10 kilometer sørøst for Leka (Marstrander 1965). Også denne hula ligger oppe i ei steinur, om lag 90 meter over havet. Inngangen var i likhet med Solsemhula trang og besværlig, og tau eller stige var nødvendig for å komme inn. Andre likheter var også slående, slik som karakte-

FIGUR 7: En pent utformet fugl fra Solsemhula. Trolig er dette en geirfugl som vi vet ble beskattet i både forhistorisk og historisk tid. I dag er denne arten utryddet. (A handsomely carved bird from Solsemhula. It is probably a great auk, which we know was hunted in both prehistoric and historical times. The species is now extinct)..

ren til mange av figurene, både form og farge. Men bildene var her mer spredt fordelt på flere felt. På begge sider av en markert innsnevring midtveis inne i den knapt 100 meter lange hula lå to felt, mens det tredje ble funnet helt innerst i bunnen av den like lange og innsnevrede enden. I denne hula fant en også 21 figurer, 17 av dem sikre menneskefigurer, men noen av dem muligens dyr (ibid).

Nye 10-år skulle gå før *Skåren-Monsen* hula ble gjenoppdaget lengre nord, i Brønnøy i Nordland (Sognnes 1983). Ei ganske lang hule, 120 meter dyp og med inngangen i ei ur om lag 150 meter over havet. I motsetning til de foregående huler var inngangen her stor og prangende, nesten 25 meter høy. Helt i enden i det dypeste mørke ble det funnet fem figurer, ingen av dem sikre menneskefigurer, men alle malt med enkle røde linjer. I den grad de kan bestemmes later flere av dem til å være fremstillinger av dyr. En av figurene er ganske sikkert et hjortedyr, malt i profil og med to lange streker som leder opp fra hodet, mest sannsynlig horn eller ører. To andre figurer er nokså like, og minner om stiliserte krypdyr avbildet ovenfra, med en grunnstrek som leder fra hale via kropp mot hode og to kryssende streker som markerer henholdsvis frem- og bakbein. Stadig hyppigere ble det oppdaget hulemalerier lengre nordover langs kysten i årene som fulgte, alle i Nordland.

I 1987 ble det funnet mange malinger inne i den imponerende *Kollhellaren* i Moskenes (Fig. 10), på vestsiden av Lofotodden (Hesjedal *et al* 1991). Hula hadde vært kjent i lang tid. De som passerer med båt kan ikke unngå å legge merke til den. Med sin 50 meter høye åpning og en bredde på om lag 12 meter er den synlig på lang avstand. Den ligger derimot vanskelig tilgjengelig, riktignok bare 25 meter over havet, men med storhavets livsfarlige bølger og dønninger rett utenfor, som lett kan knuse selv robuste farkoster mot bergveggen om en ikke tar inngående hensyn til forholdene. Hula er om lag 100 meter lang og den imponerende takhøyden fortsetter langt inn i dypet. På vei innover hulegangen finner en halvveis inne to tverrganger som leder henholdsvis 20 og 35 meter i hver sine retninger. Malerier finnes på tre steder, to felt ligger så vidt inne i hver av sidegangene og det siste ligger aller innerst i hovedgangen som ender i en smal sprekk. Til sammen er det funnet 34 figurer (Fig. 11). Hele 28 er sikre menneskefigurer og svært like de som er funnet i de andre hulene. De øvrige figurene har sannsynligvis vært mennesker, men er delvis forvitret. En av figurene skiller seg ut ved å holde en lang stang eller pøle i hendene.

FIGUR 8: *Pilespliss av Sundarøytype funnet inne i Solsemhula. Sannsynligvis brukt i perioden 2000-500 f.Kr. (Arrowhead of the Sundarøy type, found inside Solsemhula. Probably in use during the period 2000–500 BC).*

FIGUR 9: *Inne i Fingalshula finnes bilder på begge sider av inngangen. (Inside Fingalshula there are images on both sides of the passage facing the inner part of the cave).*

FIGUR 10: Den kolossale åpningen til Kollhellaren. Ved inngangen står en person som understreker dimensjonene. (The impressive arched entranceway to Kollhellaren. The person standing in the sunlit entryway provides perspective in terms of proportions).

FIGUR 11: Tydelige menneskefigurer fra et av feltene inne i Kollhellaren. (One of the rock surfaces inside Kollhellaren, with distinctive human figures).

Like etter at malingene i Kollhellaren var blitt kjent, ble det varslet om at en i lang tid lokalt hadde kjent til bilder på veggene i ei hule i på Hamnøy i Vevelstad. En kan spekulere i årsakene til det mytiske navnet *Troillhåle*, og eventuelle forbindelser til både forhistoriske malerier, ritualer og annen tradisjon. Den ligger i likhet med mange av de andre hulene høyt oppe i ei bratt ur, 100 meter over havet, og den er nokså trang og vel 30 meter lang. De to malingene ligger helt i enden, inne i en sidegang såpass innsnevret at en er nødt til å krype det siste stykket (Bjerck 1995). Den ene figuren forestiller et menneske, mens den andre tilsynelatende viser et kors. I tillegg finnes noen flekker og streker som kan være rester av figurer som er gått i oppløsning eller forvitret. I lys av disse observasjonene skal det derfor ikke

utelukkes at det omtalte korset også kan dreie seg om en menneskefigur.

Begynnelsen av 1990-tallet var også gode år for hulemalerier. I 1992 ble det oppdaget hulemalerier på Trenyken, langt ute i storhavet, noen nautiske mil sør for Røst. Inne i ei vel 100 meter dyp hule med det kraftfulle navnet *Helvete*, ble det funnet 7 tydelige menneskefigurer og rester av det som må ha vært en åttende, og mange fargespor og flekker som kan være rester etter ytterligere figurer ble også dokumentert (ibid). En av menneskefigurene skiller seg ut både i størrelse og form. Den er nesten 90 centimeter høy, har tydelig sprikende fingre, bøyde knær og et hode utstyrt med horn. Det finnes også rester etter en enkelt hånd, også den med sprikende fingre som kan være rester

FIGUR 12: En tydelig utformet menneskefigur fra Sandenhula. (A clear image of a human, found in Sandenhula).

etter en tilsvarende menneskefigur. De øvrige menneskefigurene er svært enkle, lik figurene i de øvrige hulene. Dessverre er bildene tilgri-set av skriblerier gjennom de senere år. Samme år ble det funnet noen figurer i *Reshåla*, ei hule i Vistnesfjorden, i Vevelstad, men disse, stort sett streker og sirkler, skiller seg fra de andre maleriene (Berglund 1993), og tyder i likhet med hulas plassering, langt inne i en fjord, på at dette tilhører et annet uttrykk eller et annet tradisjonsfellesskap.

To år etter, ble det funnet 8-9 menneskefigurer i den 130 meter dype *Sandenhula* (Fig. 12), på Værøy (Bjerck 1995). Inngangen er nokså trang mellom ur og fjellfot, men hula vider seg ut like innenfor. Forsetter en nedover den bratte ura på innsiden, opplever en ved foten av den at hula snevrer seg kraftig inn og fortsetter som en lang sprekk innover. Helt i begynnelsen av denne sprekken finner en maleriene på begge sider av innsnevringen. Bare noen måneder

etter ble det funnet malerier i *Brusteinarkhola* i Gildeskål (Fig. 13) lengre inne mot fastlandet (ibid). Denne har en stor tunnelformet inngang som ligger knappe 100 meter over havet. Helt innerst i den vel 120 meter dype hula ble det funnet til sammen 12 menneskefigurer som skiller seg fra plasseringen i de andre hulene ved på den ene siden å være malt i taket og på en reist steinhelle. Hellen står helt innerst hvor hula sprekker opp i mange mindre sprekker som det er vanskelig å ta seg videre inn i.

Helt nylig er det oppdaget enda to lokaliteter med hulemalerier i Lofoten, noen menneskefigurer i *Bukkhammerhula* ikke langt fra Kollhellaren og noen mulige dyrefigurer i *Simon Kranehula* i Kabelvåg. På sistnevnte sted ble det også funnet noen hugde figurer av bjørn og elg. Funnene er også unike siden dette er første gang i Norden at helleristninger og hellemalinger er funnet på samme sted. Sistnevnte to steder er foreløpig ikke dokumentert.

FIGUR 10: Brusteinarkhula til venstre i bildet, under landemerket Breistjerna i fremgrunnen med Høgstjerna like bak. I de senere år har det gått en rekke blokksteinsras inne i hula, det er derfor forbundet med stor fare å ta seg inn i denne. Rasene har ført til skade på maleriene, ei stor helle med flere figurer er derfor tatt inn til Tromsø Museum. (Brusteinarkhula on the left in the photo. The distinctive peaks are Breistjerna in the foreground, with Høgstjerna in the background. In recent times there have been a number of boulder falls inside the cave, and it is now extremely dangerous to enter this area. The boulder falls have damaged the rock paintings, and a large slab with several images has been transferred to the museum collections at Tromsø Museum).

Malingens sammensetning

Med unntak av i Reshåla er det benyttet en rødlig maling som i de omtalte hulene jevnt over varierer noe i farge og karakter. Analyser viser at pigmentet i malingen er jernoksid, som finnes i naturen som hematitt, og dessuten flere steder i inne i hulene som jernutfelling fra sprekker og i tilknytning til vannsig (Norsted 2008). Trolig ble jernoksyden brukt som hovedbestanddel i malingen. Røde merker på gulvet i Solsemhula, tydelig etter drypp, viser at malingen må ha vært flytende da den ble påført. Men kanskje var den ikke like flytende alle steder. I Fingals-hula er det nemlig funnet noen steiner som har blitt omtalt som palettsteiner, hvor malingen kan ha blitt blandet sammen, men disse steinene kan også ha blitt brukt til å knuse og male jernoksyden før det ble tilsatt væske som fungerte som bindemiddel. Om malingen kan ha hatt andre bestanddeler er ikke avklart. Mest sannsynlig var jernoksyden bare blandet med vann. Vannet inne i hulene har ofte vist seg å være kalkrikt, noe som gir det en akseptabel bindeevne på de fuktige huleveggene.

Bredden til de enkelte linjene tyder på at malingen har blitt påført med fingrene, trolig

to fingre som er holdt sammen. Tydelige skiller i linjene, blant annet hos den korsformede figuren i Solsemhula, viser at pensellignende redskap også har blitt benyttet.

Tidfestingen

Som for den øvrige bergkunsten byr det på en utfordring å forsøke å finne alderen til hulemaleriene. Alle hulene ligger for høyt til at datering ved hjelp av strandlinje kan brukes. Det kan nevnes at etter siste istid stod aldri havnivået høyere enn 10 meter over dagens nivå i Lofoten (Hesjedal 1990), mens hulene her ute ligger mellom 25 og 40 meter over havet. Flere forskere har forsøkt seg på tidfesting gjennom å sammenligne stiluttrykket i de forskjellige hulene og samtidig trekke linjer til malerier av menneskefigurer på de mer åpne lokalitetene og til de forbindelser disse er forsøkt satt inn i. En har dessuten forsøkt å trekke linjer til arkeologiske funn i nærområdet til hulene, men de fleste steder er det gjort funn fra såpass mange perioder at en heller ikke på dette vis har klart å avgrense hulemalerienes alder.

Foreløpig har heller ikke forsøk på å datere malingen direkte gitt resultater. Dersom det viser seg at malingen inneholder organisk materiale og en i tillegg er i stand til å rense frem og isolere slikt materiale i sin rene form kan en ved hjelp av avanserte radiologiske metoder tidfeste nokså nøyaktig når malingen ble påført berget. Det er åpenbart at en ikke kan gjøre slike inngrep i billedflatene, men mulighetene er til stede på malingsfragmenter som har løsnet og falt ned, og som kan finnes på bakken. Blant de metoder som gir oss de beste resultater omkring alder, er datering ut fra andre funn i hulene. Nå må det straks nevnes at foreløpig er det bare i et fåtall av hulene at det er funnet materiale som lar seg datere, og det gjelder *Solsemhula* og *Helvete*. Sammenligning av pilespissen fra *Solsemhula* (Fig 8) med tilsvarende pilespisser fra daterte lag og kontekster andre steder antyder at hula var i bruk i tidsrommet mellom 1800 og 900 f. Kr. (f.eks. Olsen 1994). I de senere år er et bearbeidet stykke av bein som ble funnet i samme hule datert til tidsrommet mellom 500 og 800 f.Kr (Bjerck 1995), og et skjell fra hulegulvet til tidsrommet mellom 1870 og 1560 f.Kr (Sognnes 1983). I tillegg har en også en datering av et sauebein fra *Solsemhula*, med snittmerker som plasserer det i tid mellom 120 - og 390 f.Kr (ibid). Dateringene spriker over et relativt langt tidsrom på nærmere 1800 år. Nå skal vi ikke se bort fra at både bein og skjell kan ha blitt dratt inn i hula på et senere tidspunkt eller at forurensing av prøvene kan ha forstyrret dateringene. Det er derfor nødvendig å basere undersøkelser på mange dateringer fra ulike men antatt samtidige kildekategorier. Resultatene som her er nevnt ligger alle innenfor bronsealder eller tidlig metalltid og gir derfor likevel en god indikasjon på alderen.

I *Helvete*hula ble det helt innerst funnet bein av selarten *Havert* som viste tydelige merker etter skjæreredskaper, og som ble datert til tidsrommet mellom ca 1600- 1400 f.Kr., noe som passer bra sammen med den eldste av dateringene i *Solsemhula*. Det kan også nevnes at i *Fingalshula* ble det for lenge siden observert et ildsted som i likhet med bergmalingene var dekket av et utfellingslag av kalsitt og som derfor kan ha vært et bål som ble brent samtidig som bildene ble malt, men dette må ha blitt fjernet uten at en fikk det tilstrekkelig undersøkt og datert. Om det fremdeles finnes kull fra

dette som ikke er ødelagt og forstyrret er foreløpig ikke undersøkt klart.

Brenningshulene

Geologiske undersøkelser av hulene viser at de alle er skapt gjennom kontinuerlig bølgeslag og brenningserosjon mot forkastninger og andre svake soner i berggrunnen under siste istid. I tillegg har frysetineprosesser og annen forvitring medvirket til at blokkfall fra overhengende berg delvis har sperret og redusert åpningene. Mange av hulene er derfor noe usikre å ferdes inne i, særlig vinter, vår og senhøst grunnet istapper og andre isdannelser som hyppig løsner fra tak under omslag til mildvær. For de som jevnlig besøkte hulene kan det ha vært forbundet med stor fare å ferdes her inne, noe som i samtiden trolig bidro til å forsterke opplevelsen av hulene, og som trolig var helt naturlig å tolke inn i en religiøs, åndelig eller mytologisk sammenheng.

Likheten mellom de forskjellige hulene og likartetheten når det gjelder plasseringen av bildene har vært gjenstand for en del diskusjon mellom flere forskere. Alle hulene er selv sagt forskjellige av utseende. De varierer både i lengde, høyde og bredde. Men det som likevel må sies å være et klart fellestrekk i de fleste hulene, er malerier av svært ensartede menneskefigurer som er organisert på en såpass streng måte - stående ved siden av hverandre eller i grupper - at de må tilhøre et tradisjonsfelleskap. Det er vanlig at figurene opptrer i grupper samlet på flere felt, som varierer i hulene fra ett til fire. Det er dessuten en klar tendens at bildene ligger på overgangen mellom lys og mørke, som for å understreke den nærmest symbolske dobbeltbetydning. Noen er plassert nærmere utgangen mens andre finnes i det absolutte mørke i en og samme hule. Et annet og åpenbart fellestrekk ved bildene er at de er plassert i omgivelser hvor de mer dagligdagse inntrykk forsvinner, der det er stille, mørkt, kaldt og fuktig og hvor til og med lyder og stemmer får en annen klang enn man var vant til. Hvor noen sanser blir hemmet, og andre forsterket. Dette må ha skapt et godt grunnlag for å kunne endre sin bevissthetstilstand, fremkalle syn, provosere frem transestander og få frem visjoner.

Forhistoriske ritualer og religiøs aktivitet

Hvorfor bildene ble laget inne i hulene kan det finnes mange årsaker til. En nærliggende forklaring er å se dem i forhold til overgangsritualer. Vi vet at det i mange samfunn som det er naturlig å sammenligne med finnes institusjonaliserte måter mennesker skal gå gjennom livets faser på. Både faste livsløpsritualer, på vei fra barn mot voksen og mer vilkårlige ritualer, når mennesker blir gitt nye sosiale roller. Det er nærliggende at tilsvarende ritualer også fant sted i forhistorisk tid. Et fellestrekk ved et slikt ritual er at de som skal gjennomgå det holdes borte fra resten av samfunnet, at de holdes avsondret fra samfunnet i en viss tid før de kommer tilbake til samfunnet. Noen steder skjer disse ritualene under den dypeste hemmelighet. Ofte spiller slike ritualer sterkt på symbolske aspekter som kan sammenlignes med å gjennfødres, ettersom en kommer tilbake til samfunnet med ny status. I den sammenheng er det nettopp interessant at bildene ligger på overgangen mellom lys og mørke, som for å understreke den symbolske dobbeltbetydningen. Selv fra våre egne samfunn ser vi eksempler på ritualer slik som dåp, konfirmasjon og giftemål som har elementer av det samme. Hulenes karakter gjør dem særdeles egnet som steder for slike ritualer fordi det symbolske aspektet er såpass åpenbart i det en kommer ut av berget og gjennfødres inn i samfunnet. Et annet fellestrekk er at ritualene som oftest ledes og gjennomføres av spesialister. Kanskje var det nettopp spesialisten sine gjenstander som ble funnet innerst i Solsemhula.

Kosmologi og underverden

Som vi har vært inne på i andre kapitler tyder blant annet plassering av forhistoriske offergaver på at en har hatt oppfatninger om at ånderverdener eksisterte inne i berg og fjell. Innenfor et slikt verdensbilde er det nærliggende at sprekker og hulrom kan ha blitt oppfattet som åpninger og passasjer til disse verdener. En kan lett se for seg at dersom en ønsket kontakt med disse krefter, konkrete guder eller forfedre, var hulene den naturlige adkomst. Der inne var en totalt omsluttet av de krefter som hørte til slike underverdener. Inne i hulene kan hvert fremspring, hver stein og hver eneste flate ha blitt tolket inn i rådende trosforestillinger. Trolig var det bare mennesker med egenartete

evner eller spesiell status som fikk anledning til besøke slike steder (Lewis-Williams 2004). Kanskje for å oppnå helt konkrete endringer i samfunnet, og kanskje derfor ble bildene malt der inne.

Et interessant spørsmål er hvem som er avbildet. Vi kan selvsagt ikke gi noe klart svar på det, men en kan tenke seg at det var de som ble innvidd i hemmelige ritualer, de som hadde gjennomgått riter eller til og med skikkelser som var knyttet til underverdenen. Interessant i så måte er det at både i Solsemhula og i Fingalshula ble det funnet 21 figurer, trolig er alle menneskefigurer. Et åpent spørsmål er hvem disse er? Er dette mennesker som var med under en av prosessene i hula, eller er det manifestasjonen av ånder og avdøde?

Hulemaleriene er med unntak av Solsem- og Fingalshula en relativt ny oppdagelse. En kan derfor forvente at langt flere bilder vil dukke opp i fremtiden både i de uttallige andre brenningshuler langs kysten og i de mange kalksteinsgrotter lengre inn i landet.

Et uvurderlig kildepotensial

Selv om det innledningsvis ble nevnt at arkeologiske spor i kalksteinsgrotter så langt er fåtallige er det gjennom de senere år kartlagt en del forekomster (Lauritzen 1996). Med unntak av Reshåla i Vistnesfjorden er det så langt ikke funnet forhistoriske bergbilder i grottene, men det er i liten grad søkt systematisk etter slike. I den arkeologiske litteratur hevdes det ofte at det ikke finnes bevarte spor etter mennesker fra før siste istid, med unntak av et par steder langs kysten som det later til at isen ikke dekket. Fra særlig Frankrike og Nord-Spania er det kjent hulemalerier som kan føres så langt tilbake som 30 - 35. 000 før i dag, og mange steder er maleriene funnet langt inne i grottesystemene. Her til lands oppdages det stadig nye grotter og flere av dem strekker seg lengre tilbake enn siste istid, blant de mest interessante er slike som ble isolert og forseglet i løpet av siste istid og hvor arkeologisk materiale fra mellomistider kan ha blitt avsatt uten at dette er spylt bort da brene smeltet bort. Når det gjennom de senere år i grotter i Nordland er oppdaget faunamateriale av bl.a. ulv og bjørn med dateringer tilbake henholdsvis 22 000 år (Bjørn), 31 000 år (Ulv) og 118 000 år (Isbjørn) (Lauritzen & Nese 1996;

Lauritzen 1996) for å nevne noen, er det klart at forutsetningene for at det også fantes mennesker så avgjort er tilstede. Om eventuelle mennesker som har holdt til i disse traktene før slutten av siste istid, evt. gjennom mellomistider, har hatt en tradisjon for å sette fra seg bilder i berg vites selvsagt ikke, men om de har ferdes i disse trakter kan de ha lagt fra seg gjenstander.

For å sikre slikt kildemateriale for fremtiden er det uhyre viktig at arkeologiske grottemiljø, riksantikvar, arkeologiske museum og den regionale kulturminneforvaltning varsles slikt at dette materialet kan sikres en innsamlingsmetodikk som beskytter kildepotensialet og unngår forurensing. Eksempel på slikt materiale er trevirke, bein, trekull, tilslåtte gjenstander etc. Selv mikroskopiske gjenstander kan la seg datere og bidra til å øke vår innsikt i og forståelse av mennesker som har hatt sitt virke i det som i vår senere historie har blitt til som Norge. Særlig viktig vil det være å få fram kunnskap om evt. menneskelige spor som går lengre tilbake enn siste istid. Her kan kalksteinsgrottene i Nord-Norge by på unike muligheter dersom de og deres innhold behandles med varsomhet.

Abstract

Despite Large quantities of karst (limestone) caves in Northern Norway their potential archaeological sources has not yet been systematically explored. This marks a contrast to a large number of shorter caves along the coast of the county of Nordland and Nord-Trøndelag where a number of archaeological sites have been documented. Special for the coastal caves are an abundance of cave paintings and in some caves several artifacts. The important question is therefore; can its equivalent be discovered in the limestone caves. An important field of future archaeological research and also for the Norwegian Mana-

gement for Cultural Heritage would be to explore karst caves as potential archaeological sites and enhance the knowledge of their potential. Increasing pressure from visitors and yet no restrictions due to Norwegian legislation adds to the reduction of this sites at potential sources for a better understand of past practice.

Litteratur

- Berglund, B. 1993. Nyfunne hulemalerier på kysten av Sør-Helgeland. *Spor* Vol 2. 36-37 Trondheim.
- Bjerck, H.B. 1995. Malte menneskebilder i «Helvete». Betrakninger om en nyoppdaget hulemaling på Trenyken, Røst, Nordland. *Universitetets Oldsaksamlings Årbok* 1993/1994, side 121–150.
- Gjessing, G. 1936. *Nordenfjeldske ristninger og malinger av den arktiske gruppe*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Oslo
- Hallström, G. 1938. *Monumental art of Northern Europe from the Stone Age*. I. The Norwegian localities. Stockholm
- Hauglid, M.A., B. Helberg og A. Hesjedal 1991. Strekfigurene i Kollhellaren på Moskenesøya, Vest-Lofoten. *Tromsø, Kulturhistorie* nr 19, 157 – 169. Tromsø.
- Hesjedal, A. 1990. *Helleristninger som tegn og tekst. En analyse av veideristningene i Nordland og Troms*. Upublisert mastergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Lauritzen, S. E., H. Nese, et al. (1996) "Interstadial/ interglacial fauna from Norcemgrotta, Kjøpsvik, north Norway." *Karst Waters Institute Special Publication* 2:89–92.
- Lauritzen SE. 1996. Karst Landforms and Caves of Nordland, North Norway. Guide for Excursion 2 (Climate Change: The Karst Record, Field Trip Guide). Bergen: Department of Earth Science, University of Bergen. 160 pp.
- Lewis-Williams, D. 2004. *The Mind in the Cave. Consciousness and the Origins of Art*. Thames & Hudson. London.
- Marstrand, S. 1965. Fingalshula i Gravvik, Nord-Trøndelag, *Viking* XXIX. Oslo.
- Norsted, T. 2008. Maleriene i Fingalshula, Gravvik i Nærøy. *Niku Rapport* 23. Oslo.
- Petersen, T. 1914. Solsem paa Leka. En boplass fra arktisk stenalder. Foreløpig meddelelse. *Oldtiden* IV 24–41. Oslo.
- Sognnes, K. 1983. Prehistoric Cave Paintings in Norway. *Acta Archaeologica*. Vol 53 – 1982. 101-118. København.

Manuskriptet mottatt 04.01.2010

Revidert og akseptert 04.01.2011